

En hjælpsom og opbyggelig litteraturhistorie

Jens Lohfert Jørgensen, Torsten Bøgh Thomsen, Tobias Skiveren og Simona Zetterberg-Nielsen (red.): *Grøn litteraturhistorie: Økokritiske genlæsninger fra middelalder til i dag*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2026, 396 sider.

Engang gik den mægtige 9-binds *Dansk Litteraturhistorie* (1983-85) under navnet “den grønne litteraturhistorie”. Den havde en mørkegrøn indbinding, men var ikke det mindste grøn indeni. Den marxistisk inspirerede fremstilling af litteraturhistorien var rød, og den havde et klart didaktisk mål: Den skulle bevidstgøre læseren om sammenhængen mellem kapital, klasse og undertrykkelse.

Nu foreligger imidlertid *Grøn litteraturhistorie med Økokritiske genlæsninger fra middelalder til i dag* (2026), og den er ikke bare grøn udenpå, men også indeni. Dens didaktiske sigte står ikke tilbage for forgængeren, men nu gælder det imidlertid ikke klassekampen, men klimakrisen. Og mens forgængeren gik ideologikritisk til værks, tager den nye sit udgangspunkt i økokritikken. Karl Marx er udskiftet med Timothy Morton, som er den autoritet og inspirationskilde, der henvises flittigst til.

Grøn litteraturhistorie er godt og grundigt redigeret af Jens Lohfert Jørgensen (AAU), Torsten Bøgh Thomsen (SDU), Tobias Skiveren (KU) og Simona Zetterberg-Nielsen (AU). Hensigten er at berige læserens økokritiske sans og bidrage til klimadiskussionen på et oplyst grundlag. Det lykkes til fulde. Alle bidrag er givende og rummer væsentlige og ofte overraskende pointer. Litteraturhistoriens femten kapitler, der er skrevet af knap lige så mange forfattere, giver tilsammen en glimrende indsigt i, hvordan man også kan læse litteraturhistorisk. De korrigerer, reviderer og supplerer tidligere litteraturhistoriske fremstillinger, som jeg skal illustrere med nogle få eksempler i det følgende. Men de lægger som sagt også op til diskussion – og der er masser at diskutere såvel litteraturhistorisk som litteraturteoretisk, hvad der er en af bogens styrker. Man lades ikke ligegyldigt tilbage.

Litteraturhistoriens metodiske og teoretiske greb er økokritisk. Økokritik “er en måde at analysere tekster på, ikke et træk i teksterne selv” (s. 13), skriver redaktionen indledningsvist. Den findes i tre “bølger”: en, der satte – og sætter – “naturen i centrum, og som dermed kunne afmontere moderne (vestlige) menneskers antropocentriske, altså menneskecentrerede verdenssyn” (s. 15). En anden, der anser den første for naiv og ateoretisk. Den er inspireret af Derridas dekonstruktion, og Morton er hovednavnet. En tredje mere diffus bølge er præget af nymaterialisme og forskellige krydsninger af køn, klasse, race og økofeminisme. Det har været op til litteraturhistoriens enkelte bidragsydere selv at vælge en økokritisk vinkel og tilgang, men fælles for alle bidragene er, at de er oplæg til samtale, refleksion og genlæsning. De giver nye ord til en ny virkelighed, som fx “tidsøkologi” (s. 220), “omsorgsontologi” (s. 209), “karbonvitalisme” (s. 183), “‘krononormative’ liv” (s. 227), “dermavitalistisk” (s. 319) og “hydrofænomenologi” (s. 3).

Om selve det at skrive litteraturhistorie stiller redaktionen det essentielle spørgsmål: Hvordan skriver man grøn litteraturhistorie? Her gør redaktionen skyldig re-

verens for litteraturhistoriografen David Perkins' (1992) reservationer over for litteraturhistorien, men kan lige som han hævde, at uanset de metodiske og teoretiske problemer er der brug for litteraturhistorier. Lige nu er det en grøn én af slagsen.

Redaktionens credo er, at litteratur er god til at gøre os klogere på, hvad det er for en kultur, der "har fremavlet og konsolideret miljøkriserne" (s. 12). Litteraturen er "et vindue ind i den kulturhistorie, som kan vise os rødderne til vores nuværende problemer" (s. 12). Litteraturen betragtes således som et dokument, et eksperiment og en beskrivelse af at leve i en bestemt klimatisk periode. Som det påpeges i adskillige af artiklerne, så *hjælper* litteraturen os til at forstå både den menneskelige og den mere-end-menneskelige verden.

Litteraturens relative autonomi og dens eget-værd er der ikke meget tilbage af. Litteraturen bruges i forhold til den nytteværdi, som litteraturhistorikerne kan og vil tillægge den. Det gør både den og dem samfundsmæssigt relevante, men har også den pris, at litteraturen aldrig kan tale for sig selv og aldrig er nok i sig selv. Den må åbnes med et "terminologisk brækjern" som fx "karbonvitalisme" (s. 177), og dens udsagn må altid relateres til og bekræftes af en økokritisk og teoretisk autoritet. Det er i orden i denne litteraturhistorie, men som generel tendens inden for litteraturhistorieskrivningen bliver det fatalt, at den æstetiske sensibilitet altid skal underlægges forskellige "relevante" synsvinkler og tidens hotte teoridannelser. Hvorfor læse litteratur, hvis ikke den selv kan noget? Hvis ikke den selv er en vej til erkendelse og ikke blot en hjælpsom illustration af noget, man ved i forvejen?

Der skrives noget om dens affektive værdi, men netop den fortøner sig i artiklernes analyser. Er der noget vi ellers har brug for i dag, så er det en følelsesmæssig forbindelse til den natur (den være sig nok så iscenesat og præfabrikeret af menneskelig tale og maskineri), som vi trods alt er en del af, og uden hvilken vi ikke kan leve og udfolde os. Claus Schatz-Jakobsen strejfer denne diskussion i sit kapitel om de første miljødigte i dansk litteratur (s. 297), men det bliver desværre ved tilløbet.

Litteraturen kan ifølge redaktionen få os til at "begribe miljøkrisernes kulturelle rødder og opspore potentielle forandringsredskaber." Det kan den ældre litteratur dog ikke bare af sig selv, fordi den kritiske bevidsthed om miljøkrisen er af forholdsvis nyere dato. Det kræver et særligt økokritisk syn på den ældre litteratur, at få den til at fortælle noget om den sag, mens en hel del af vores egen samtidslitteratur selv tematiserer krisen. Det har derfor ligget lige for økokritikken at beskæftige sig med samtidslitteraturen, men tiden er nu moden til at genlæse de kanoniske tekster. Man har da valgt at begynde med middelalderens folkeviser og tage den slagne vej over barok, oplysningstid, romantik, det moderne gennembrud etc. for at ende i de seneste årtier. Man benytter således en traditionel periodeinddeling, fordi alternativet angiveligt er for kaotisk og opædagogisk (s. 22).

Det er forståeligt, at man her gør kort proces, for periodiseringen er virkelig en delikat affære. Men man skulle måske alligevel have vovet et øje og forsøgt sig med alternativer som Antropocæn eller forskellige energiregimer som muskelkraft og kul (s. 22). Det ville give et anderledes stærkt signal, og det ville måske også gøre det lettere at generalisere teksternes udsagn. Som det fremstår nu, er det svært at afgøre, om de tekster, som er sat til at repræsentere de forskellige perioder, overhovedet er repræsentative for periodens miljømæssige og klimatiske holdninger.

Samtidige tekster som Henrik Pontoppidans *Lykke-Per* (1898-1904) og Johannes V. Jensens *Gotisk Renaissance* (1901) kommer under hver sin hat – det moderne genembrud og vitalisme – i stedet for at sættes i dialog med hinanden. Helt ved siden af er det selvfølgelig at lade Karen Blixen optræde under etiketten Mellemkrigstiden. Stort set ville alt andet være mere rammende.

Linus Jakob Fiil Skov åbner litteraturhistorien med middelalderens trylleviser. Han foretager et særdeles tiltrængt opgør med Villy Sørensens psykologiserende fortolkning, der i årtier har haft monopol i undervisningen. Skov søger bag om Sørensen til Axel Orlis forståelse for visernes animisme og folketro. Viserne har ikke “til formål at forløse en abstrakt psykologisk angst, men en konkret erfaret angst for naturens destruktive potentiale,” skriver Skov (s. 50). Naturen uden for det kultiverede land er farlig og ofte destruktiv, og den opleves som levende og virksom. Trylleviserne udtrykker middelaldermenneskets natursyn, og Skov ser heri en parallel til vore dages oplevelse af, at naturen slår tilbage på de “skyldige” mennesker, som har mishandlet den.

Jens Kramshøj Flinker tager fat på barokken, og i stedet for at anskue Kingo i lyset af barok stil og luthersk ortodoksi anlægges en klimavinkel. Kingos værk fortolkes i forhold til den såkaldt lille istid og den medfølgende socioøkologiske krise, der førte til samfundsomvæltende forandringer. Denne situation har også paralleller til i dag, fremhæver Flinker afslutningsvis. For mange mennesker er det ikke “en fremmed tanke, at vi må ændre vores indre værdier, vores naturforestilling, etik og livsstil, med henblik på at afbøde vor tids miljø- og klimakrise” (s. 73) – ligesom man måtte i 1600-tallet.

Skildringerne af de forskellige litteraturhistoriske perioder er frem til konfrontationsmodernismen omkring 1960 bundet op på en enkelt forfatter eller to. Det er lige lidt nok, og det kommer til at knibe med nuancerne og mangfoldigheden. At oplysningstiden rummer andet og mere end Holberg – og Carl August Thielos – er evident, og jeg mangler i det mindste en digter som Brorson og hans “Op, al den ting, som Gud har gjort” til at give et mere dækkende billede af 1700-tallet. Blot nogle få linjer til perspektivering ville hjælpe på det, sådan som det sker i artiklerne om litteraturen fra 1950’erne til i dag.

Kapitlet om H.C. Andersens romantik og “Den lille Havfrue” kunne således rimelig let være suppleret af en oplagt digter som Carsten Hauch, der var naturvidenskabeligt uddannet og digtede om naturen i en kombination af idealisme og naturvidenskab. St. St. Blicher som “hedens digter” og den nostalgiske naturforsvarer H.V. Kaalund ville ligeledes kunne perspektivere den økokritiske forlængelse af dekonstruktive læsninger, som Torsten Bøgh Thomsen giver. En anelse mere udblik ville berige fremstillingen.

Men ellers fungerer det økokritiske blik godt. Tobias Skiveren får med sin læsning af Bodil Bech åbnet for en udvidelse af begrebet surrealisme. Det traditionelle fokus på fallossymboler og orgiedyrkelse suppleres med Bechs blik på naturen som andet end en resurse, man kan udnytte og være bange for. Hun ser naturen som det omsorgsfulde grundlag for vores liv og tilværelse (s. 211). Skiveren taler således om “en alternativ surrealistisk sensibilitet” (s. 212) “hinsides machosurrealismen (s. 211).

Tobias Skiveren står desuden, og sammen med Ida Theilgaard, for en nyfortolkning af Firserpoesiens kropsmøder. De mener, at hidtidige litteraturhistoriske fremstillinger af årtiet “overser, at visse dele af kropsmøderens digtere faktisk ikke opfatter kroppen som subjektets stabile hjemsted” – som fx Søren Ulrik Thomsen menes at gøre. De hidtidige fortolkninger ser “periodens litteratur som et individualistisk og eksistentielt anliggende” (s. 318). Men Henrik S. Holcks digte – der her kommer til ære og værdighed – og Pia Tafdrups samling *Intetfang* sprænger denne forestilling, fordi de vender sig ud mod verden og kosmos og ophæver hudens grænser. Digtene forbinder subjektet med det “mere-end-menneskelige miljø”, som det er en del af. Skildringen af ekstasen er netop en ud-af-kroppen-oplevelse, hvor der går hul på både hjerne og hud. Kroppen er “en del af en ukontrollerbar og omskiftelig materialitet, som binder det menneskelige individ til den naturlige verden, det ofte føler sig hævet over” (s. 319).

Kapitlet om firserpoesien rummer eksempler på *Grøn litteraturhistorie*s bedste sider, idet man får et nyt og slående blik på en ellers velbeskrevet periode i dansk litteratur. Men det samme kapitel rummer også en af de få svagheder ved fremstillingen. Man kan prise alle forfatterne for at bevæge sig hjemmefra i økokritikkens teoridannelser og for at gøre dem produktive i nyfortolkninger af litteraturen. Men man kan også mærke teoriens byrde, når Holcks digtning skal udsættes for følgende perspektivering:

“Det livsbegreb, Holck trækker på her, er langt fra hverdagsproget. Det henviser ikke til tidsrummet mellem et individs fødsel og dets død, men lægger sig i forlængelse af vitalismens særlige terminologi, der har tråde tilbage til 1800-tallets Arthur Schopenhauer, men som i de seneste år er blevet genoplivet i en deleuziansk-spinoziansk udgave under overskriften “nymaterialisme” hos særligt den amerikanske politolog Jane Bennett og hendes indflydelsesrige idé om levende materialitet. (s. 321)

Man kan dårligt ånde i sådan en sætning, hvis sproglige økosystem står på randen af sammenbrud.

Det er genlæsningerne af klassikerne og de ellers så velbeskrevne perioder, der virkelig rykker noget i *Den grønne litteraturhistorie*. Jo nærmere vi kommer frem mod i dag, jo mindre originalt bliver det. Det er fint og oplysende nok at høre om de sidste årtiers poetiske klimaaktivisme og landbrugslitteratur, men her er det sværere at komme med noget banebrydende nyt. Givende er det dog, at Sophie Wenerscheid aktualiserer en klassisk modsætning ved hjælp af de antikke begreber georgisk og pastoral i sin analyse af nyere landbrugslitteratur.

Alle artiklerne tilsammen giver imidlertid et hidtil uset litteraturhistorisk overblik, der viser helt nye økokritiske og økovisionære horisonter. Det har vi virkelig brug for, og således er *Grøn Litteraturhistorie* en hjælpsom bog til tiden.

Anmeldt af Lars Handesten